

ALTERNATIEWE TOT APARTHEID? GESPREKSGROEPE IN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK (NGK) GEDURENDE DIE 1980's

Barend van der Merwe en Marietjie Oelofse¹

Abstract

During the 1980s, the South African government was struggling to keep violence in the country under control despite the many reforms that the PW Botha regime has brought with it. The days of “grand apartheid”, associated in particular with HF Verwoerd and the controversial homeland system, was over but certain key apartheid laws were still upheld. The government tried to create the impression that the policy of apartheid was a thing of the past, while on the other hand it was retaining political power. While the government made important changes to the apartheid policy, the Dutch Reformed Church also felt pressure from all sides due to its particular role in the development and sustainment of the apartheid regime. Lacking official channels, frustrated theologians and members of the Church resorted to informal discussion groups to initiate a think tank about the future of the Church and the country as a whole.

Keywords: Dutch Reformed Church; apartheid; National Party; General Synod; Dutch Reformed family of churches; informal discussion groups.

Sleutelwoorde: Nederduitse Gereformeerde Kerk; apartheid; Nasionale Party; Algemene Sinode; NG-kerkfamilie; informele besprekingsgroepe.

1. INLEIDING

Suid-Afrika se apartheidsbeleid het gedurende die laat 20ste eeu 'n besondere uitdaging aan die lidmate en leierskap van die Nederduitse Gereformeerde Kerk (NGK) gestel. Die NGK het 'n intieme historiese band met die ontwikkeling van Suid-Afrika se apartheidsbeleid. Behalwe dat die NGK rasseseiding by die regering aanbeveel het, het die Kerk ook die skeiding van rasse genormaliseer deur dit in die Kerk te institusionaliseer vanaf die 19de eeu. Dit was egter eers teen die 1960's en 1970's dat die NGK in terme van sy Algemene Sinode begin het om die

¹ Barend van der Merwe, MA-student in Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat (UV) is 'n interne argivaris verbonde aan die Departement van Sport, Kuns, Kultuur en Ontspanning in die Vrystaat. Marietjie Oelofse is 'n senior lektrese in die Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat (UV). E-pos: oelofsem@ufs.ac.za. Finansiële bystand verskaf deur die Nasionale Navorsingstigting (NNS) word met dank erken.

beleid van apartheid skriftuurlik te rasionaliseer. Hierdie proses het gekulmineer in die aanvaarding van die beleidsdokument *Ras, volk en nasie en volkeverhoudinge in die lig van die Skrif* (RVN) in 1974.

Die teologiese regverdiging van die beleid van apartheid het die NGK in 'n groter identiteitskrisis gedompel as waarin dié kerk ooit voorheen verkeer het. Meer as ooit tevore was die Kerk in die spervuur in internasionale ekumeniese kringe. Dit was vir die NGK nog relatief maklik om dié kerk se ondersteuning van die beleid van apartheid as 'n praktiese oplossing vir Suid-Afrika se rassevraagstuk te verdedig, maar toe die Kerk begin om die beleid van apartheid as 'n opdrag van God te verkondig, het die NGK se gewildheid mettertyd 'n laagtepunt bereik.²

Met die NGK se amptelike standpunt dat die beleid van apartheid teologies regverdig is aan die een kant, en die praktiese mislukking van die apartheidsbeleid gedurende die 1980's in Suid-Afrika, was talle lidmate van die NGK vasgevang in 'n morele en spirituele doolhof. Gebind deur die skynbare dwaalleringe in die amptelike beleid van die Kerk, soos vervat in die dokument RVN, het 'n vakuum in die Kerk ontstaan wat betref praktiese leierskap in verband met die kwessie van rasseaangeleenthede en die politieke onstabieleit en geweld in Suid-Afrika wat sedert die Soweto-onluste van 1976 'n permanente deel van Suid-Afrika se politieke ontwikkeling geword het.

Binne hierdie konteks het verskeie leiersfigure binne die Kerk gepoog om 'n alternatiewe platform te skep wat lede van die NGK die geleentheid gebied het om insig te bekom in Suid-Afrika se uitdagings, sowel as om hul stemme van kommer en protes te laat hoor. Hierdie ontwikkeling weerlê die mite dat die NGK hom blind gehou het vir die krisis wat in Suid-Afrika aan die ontwikkel was met betrekking tot die stygende geweldsvlakke en politieke onstabieleit as gevolg van die apartheidsbeleid.

Die doel van hierdie artikel is nie om 'n volledige beeld van hierdie gespreksgroepe aan te bied nie. Vir dié doeleindes sal verdere studie onderneem moet word. In hierdie artikel word eerder daarop gefokus om die historiese konteks te skets waarbinne die verskynsel van gespreksgroepe binne die NGK gedurende die 1980's ontstaan het. Daar word verder ook gepoog om iets van die werking van hierdie gespreksgroepe weer te gee deur te fokus op geselekteerde aktiwiteite van een van hierdie gespreksgroepe.

2 NG Kerk Argief en Bestuursinligtingsdienste (hierna verwys as ABID), Bloemfontein, *Handelinge van die sesde vergadering van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk te Pretoria, 12-22 Oktober 1982*, pp. 1008-1013.

2. GROOT- EN KLEIN-APARTHEID: DIE VERREIKENDE IMPLIKASIES VAN LANDSBESTUUR VIR DIE ONTWIKKELING VAN DIE APARTHEIDSBELEID

In die proses om die NGK se siening van kwessies van rassiesekeiding, diskriminasie en die apartheidsbeleid gedurende die 1980's te interpreteer, is dit belangrik om daarop te let dat die apartheidsbeleid, soos dit gedurende die 1980's in Suid-Afrika toegepas is, verskil van hoe dit onder premier HF Verwoerd toegepas is. Op sy beurt is Verwoerdiaanse apartheid ideologies ook ver verwyder van die apartheidsbeleid soos wat dit onder dr. DF Malan daar uitgesien het. Die gevolgtrekking kan dus gemaak word dat die vorm van apartheid wat die NGK gedurende die 1930's en 1940's bepleit het, hoewel dit sommige ideologiese ooreenkomste getoon het, tog verskil het wat betref die wyse waarop dit toegepas is. Die eindresultaat het gevolglik ook verskil.³

Gedurende die 1950's, onder DF Malan en JG Strijdom, was die beleid van tuislande nog nie ontwikkel nie. Hoewel 'n reeks wette, wat veral sosiale kontak tussen blank en "nie-blank"⁴ gereguleer het in die tyd ontstaan het, was die burgerskap van swart Suid-Afrikans nie in die gedrang nie. Apartheid is toegepas hoofsaaklik met die oog daarop om rasse te skei, nie om die nasionale identiteit van veral swart Suid-Afrikans, soos wat mettertyd die geval sou wees, te beëindig nie.⁵ Hierdie vorm van apartheid staan as klein-apartheid bekend.

Hierdie toedrag van sake het egter verander met die verkiesing van dr. HF Verwoerd as leier van die Nasionale Party (NP). Onder Verwoerd se leierskap is die tuislandstelsel ontwikkel. Verwoerd het baie vertroue met sy akademiese agtergrond en sy beredeneerde benadering tot staatkunde ingeboesem. Onder talle Nasionale Party leiers het Verwoerd se beleid 'n "revolusie" veroorsaak. Dit is beskou as 'n belangrike ontwikkeling van apartheid wat in 1948 ontstaan het. Die tuislandstelsel is beskou en bedoel as 'n finale oplossing vir die vraagstuk van rassiespanning in Suid-Afrika. Deur die implementering van tuislande sou Suid-Afrika in 'n land omskep word wat slegs uit blankes bestaan. Die regering het ook 'n nuwe retoriek aan Suid-Afrikans verkoop. Onder Verwoerd het politici diegene wat die regering se beleid as "rassisties" afgemaak het, uitgedaag om uit te wys waar "enige politieke leier in onlangse tye gesê het dat swart mense 'n minderwaardige ras vorm of mindere skepsels van God is".⁶

3 BJ van der Merwe-pivaatversameling, onderhoud met L Pieters, Bloemfontein, 8 Julie 2010.

4 In hierdie artikel word daar slégs gebruik gemaak van die term "nie-blanke(s)" omdat die gebruik van die term 'n historiese werklikheid in die tydperk onder bespreking was. Deur die gebruik van die term "nie-blanke(s)" word geen negatiewe konnotasie geïmpliseer teenoor die mense wat aan dié term gekoppel word nie.

5 HB Thom, *DF Malan* (Kaapstad, 1980), pp. 249-271.

6 H Giliomee, *Die Afrikans. 'n Biografie* (Kaapstad, 2004), p. 471.

Die geslaagdheid van die apartheidsbeleid, veral gedurende die Verwoerd-era, kan daaraan toegeskryf word dat die apartheidsbeleid, ten spyte van die ongelykhede wat dit in die samelewing geskep het, buitengewoon “goed” gewerk het. Werkgeleenthede was volop en die ekonomie het ’n buitengewone groeikoers getoon. Die regering het grootliks daarin geslaag om politieke onstabieliteit tot ’n einde te bring. Die eksperiment met tuislande was egter van meet af aan gedoem. Hoewel dit voorgekom het of daar onder Verwoerd geen afwykings van die oorspronklike beleid geduld sou word nie, was dit toenemend duidelik dat die situasie volhoubaar was nie.⁷

Verwoerd se ferm leierskap was voordelig vir Afrikanernasionalisme. Die NP sou egter na die sluipmoord op Verwoerd nooit weer dieselfde wees nie. Die party het na dié moord in die bestek van 14 jaar twee keer geskeur en in beide gevalle was dit die “verkramptes”⁸ wat die leiding geneem het met die stigting van die Herstigte Nasionale Party (HNP) in 1969 en die Konserwatiewe Party (KP) in 1982. Gedurende die 1980’s was die NP se beleid van politieke magsvertoon aan die een kant, en toegewings om die apartheidsbeleid te verslap aan die ander kant, bloot ’n vorm van krisisbestuur met die oog daarop om mag te behou. Gedurende die tydperk 1984-1987 het die regering byvoorbeeld deur noodtoestande gepoog om die apartheidsbeleid te laat slaag. Hierdie noodtoestande was dramatiese voorbeelde van hoe die regering se beleid gefaal het. Anders as onder Verwoerd en sy voorgangers, was geweld op daardie tydstip ’n alledaagse verskynsel en die regering kon, ten spyte van spesiale maatreëls, die spoor en omvang van geweld nooit werklik beheer nie.⁹

Vir heelwat Suid-Afrikaners was dit maklik om hierdie ontwikkelinge te ignoreer, aangesien rasseskeiding ’n natuurlike historiese gegewe was, wat nie uitgedaag is nie. Hoewel dit duidelik geword het dat die politieke stelsel in verskeie opsigte misluk het, kon leierskap, veral in ’n instelling soos die NGK, daarop wys dat dit nie die Kerk se taak is om by landsake betrokke te raak nie, maar dat hul hoofsaak die “geestelike” bediening van mense is. Dit was ironies, veral gesien in die lig van die NGK se betrokkenheid by landsake gedurende die 1930’s en 1940’s.¹⁰ Tog was daar ook onder lidmate, sowel as teoloë, binne die NGK

7 *Ibid.*, pp. 492-494.

8 Die term “verkramptes” staan teenoor die term “verligtes” en beide was populêre terme waarmee veral individue beskryf is gedurende die apartheidsjare. “Verkramptes” en “verligtes” het verskillend geredeneer oor die kwessie van rasseskeiding met die “verligtes” wat geneig was om hervorming van die apartheidsbeleid voor te staan teenoor die teenstaan van hervorming deur die “verkramptes”. H Giliomee, “Die staat verander”, in H Giliomee en B Mbenga (reds.), *Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika* (Kaapstad, 2007), p. 349.

9 BJ van der Merwe-privaatversameling, *Die nasionale noodtoestand* (Buro vir Inligting, Johannesburg, 1987), pp. 1-12.

10 Die NGK het gedurende die eerste helfte van die 20ste eeu ’n deurslaggewende rol gespeel in die ontwikkeling van die identiteit van blanke Afrikaanssprekendes. Die Anglo-Boereoorlog

uitsonderings, sodat 'n veralgemeende stelling in hierdie verband nie kon water hou nie. Diegene wat egter wel hervorming teengestaan het, het dikwels die beleid met die stabiliteit wat dit eens vir die land gebring het, geassosieer, veral soos dit onder dr. Verwoerd vergestalt het. Teen die 1980's was apartheid, soos wat Suid-Afrikaners dit leer ken het, geensins meer die beleid wat dit gedurende die 1960's was nie, veral nie in die praktyk nie.

Gedurende die 1980's was die NGK, net soos Suid-Afrika as geheel, in vele opsigte in 'n oorgangsfase. Dit was stelselmatig besig om minder verstrenkel met die regering te wees. Teen die 1980's was dit nie meer so duidelik of die NGK die "NP in gebed" was, soos wat dit veral gedurende die 1930's tot 1970's die geval was nie. Kritiese denke aangaande die Kerk se rol in landsake, veral histories, het begin posvat.¹¹ Terwyl die hoop in sommige kringe bestaan het dat die Kerk as 'n agent vir verandering sou dien, is die NGK uiteindelik grootliks ingesluk deur 'n bittere magstryd, wat die pas van verandering waarskynlik vertraag het.

Die politieke fragmentasie van die NP en die totstandkoming van die KP onder dr. Andries Treurnicht het hierin 'n belangrike rol gespeel. Na afloop van die 1982-skeuring van die NP het die redakteur van die *Kerkbode*, Tappies Möller, op 3 Maart 1982 gewaarsku dat die politieke verdeeldheid ook na die Afrikaanse kerke sou oorspoel. Hy het gemeen dat "die gesindhede en verskilpunte wat tussen politieke opponente ontstaan, in mindere of meerdere mate ook in die kerklike lewe ingedra word. Dit kan daarop uitloop dat selfs kerkraadsverkiegings later langs politieke lyne verloop."¹²

Ook die Breë Moderatuur van die NGK se Algemene Sinode (AS) het lidmate gemaan om verdraagsaamheid en liefde teenoor politieke opponente te betoon.¹³ Polities was die tafel gedek vir 'n magstryd onder blanke Afrikaners soos daar in baie dekades tevore nie was nie. In die proses het die NGK ook 'n speelveld vir politieke aspirasies geword. Te midde van die politieke verdeeldheid onder blanke Afrikaners het die NGK se leierskap voor een van die grootste toetse tot in daardie stadium te staan gekom, een wat die voortbestaan van dié kerk in 'n groot mate sou bepaal.

Die 1982-skeuring word tereg as lotsbepalend vir die NGK beskou. Dit het die bestaan van die noue band tussen die NP en die NGK tot 'n einde gebring.

(1899-1902), sowel as die wêreldwye ekonomiese krisis van die 1930's, het talle lidmate van die NGK in uiterste armoede gedompel. Die Kerk het in hierdie jare 'n aggressiewe beleid van rasseseiding propageer – 'n beleid wat spoedig ook in partypolitiek 'n bepalende rol begin speel het. RTJ Lombard, *Die Nederduitse Gereformeerde Kerke en rassepolitiek. Met spesiale verwysing na die jare 1948–1961* (Silverton, 1981), pp. 44-48, 91-94.

11 F Heyns, "Geskiedenis herhaal hom met kerktwis ná skuldbelydenis", *Die Burger*, 4 Desember 1990, p. 13; Anon, "NGK turns away from apartheid", *Business Day*, 23 Oktober 1986, p. 3.

12 A Ries en E Dommissie, *Broedertwis. Die verhaal van die 1982-skeuring in die Nasionale Party* (Kaapstad, 1982), p. 156.

13 *Ibid.*

Vanweë die verdeeldheid van die NGK se lidmate sou 'n direkte konfrontasie tussen die NGK en die regering voortaan 'n ernstige bedreiging vir die Kerk inhou. In die praktyk het dit beteken dat die NGK tot 'n gematigde instelling gereduseer is, hoewel dit mettertyd versigtig kritiese uitsprake teen die regering se beleid gemaak het.¹⁴ Die aanklag dat die NGK die krisis wat in Suid-Afrika aan die ontvou was deur middel van 'n proses van oëverblindery hanteer, wou maar net nie verdwyn nie en 'n gespanne verhouding sou tussen die Kerk en sy kritici bly heers.

Hierdie spanning tussen die NGK en sy kritici het veral sigbaar geword met die ontwikkelinge voor, tydens en na afloop van die sitting van die AS van die NGK in 1986. Tydens dié historiese Sinodesitting, waar die NGK die teologiese regverdiging van die apartheidsbeleid finaal laat vaar het, is die beleidstuk RVN onder meer as 'n "groot vooruitgang" beskryf. In dieselfde asem is die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk (NGSK) gekritiseer vir hul destydse reaksie op RVN en is daar beweer dat die NGSK "ongetwyfeld die vooruitgang vertroebel, omdat dit nie erkenning wou gee vir die vooruitgang wat daar wel was nie".¹⁵

Die Kerk was dus nie meer verbind tot apartheid nie, maar talle van sy lidmate was op die oog af wel. Met die hersiene weergawe van RVN wat na afloop van die Sinode die lig gesien het in die vorm van die beleidstuk *Kerk en samelewing*, waarin die teologiese regverdiging van die beleid van apartheid kategories verwerp is, was die ontvangs dikwels koel. Die teoloog, dr. Allan Boesak, een van die NGK se felste kritici gedurende dié tyd, het onder meer verklaar dat die NG-kerkfamilie verwag het "dat die Nederduits [sic] Gereformeerde Kerk die integriteit sou hê om 'n radikale streep deur *Ras, volk en nasie* te trek, in plaas daarvan om 'n publikasie die lig te laat sien wat alleen maar aksentverskille bevat. 'n Gemodifiseerde, stroombelynde, gekamoefleerde weergawe van dieselfde ou apartheidswaardes, is nog geen afskeid daarvan nie."¹⁶

Die apartheidsbeleid het 'n enorme nalatenskap in die NGK gelaat. Die verwyrt dat die NGK nie 'n ondubbelsinnige boodskap die wêreld kon instuur met betrekking tot die beleid van apartheid nie, is nie van alle waarheid gestroop nie. Deur hierdie onduidelikheid is waarskynlik gepoog, en ook grootliks daarin geslaag, om steeds groot getalle diverse lidmate in een kraal te huisves. Dit is

14 T Kuperus, *State, civil society and apartheid in South Africa: An examination of Dutch Reformed Church-State relations* (New York, 1999), pp. 132-133.

15 ABID, *Agenda vir die sewende vergadering van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk te Kaapstad, Dinsdag 14 – Saterdag 25 Oktober 1986*, p. 448.

16 WA Boesak, "Algemene kommentaar op 'Kerk en Samelewing' vanuit die Nederduits Gereformeerde kerkfamilie", Potchefstroom Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys: Instituut vir Reformatoriese Studie, Reeks F3, *Kommentaar op "Kerk en samelewing"* (Potchefstroom, 1989), pp. 95-96.

reggekry ten spyte van die besef dat die breë publiek onder die indruk verkeer het “dat die NGK apartheid én sy gevolge goedgekeur en regverdig het”.¹⁷

3. **OPPONERENDE GROEPERINGE IN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK**

Ten die einde van die 1970's het die ideologie van beide die NGK en die NP-beheerde regering begin verander. Toenemende druk op Suid-Afrika om die rassevraagstuk op te los, het hiertoe aanleiding gegee. Volgens E de Villiers het die eenvormigheid tussen die regering en die NGK gedurende die 1980's progressief afgeneem en teen die einde van die 1980's was dit wankelig.¹⁸ Hoewel dramaties, is politieke fragmentasie onder Afrikaners gedurende die 1980's vergemaklik deur die feit dat regerings nie verantwoordelikheid hoef te neem vir die spirituele welvaart van die samelewing nie. Hulle kon dus nie gekonfronteer word met die behoud of beëindiging van beleidsrigtings wat in die verlede as die wil van God gepropageer is nie. In die NGK, met sy geskiedenis van die teologiese regverdiging van apartheid, was die proses van verandering uiteraard meer pynlik.

Ten spyte van die veranderinge in die NGK gedurende die 1980's, die skynbare skeiding tussen die regering en die NGK en veral die amptelike beëindiging van die teologiese regverdiging van apartheid deur dié kerk, kan daar ook geargumenteer word dat daar 'n sterk ooreenkoms tussen die prosesse van die NGK en die destydse regering was. In dieselfde mate as wat die regering sommige toegewings gemaak het sonder om totaal beheer oor te gee, het die NGK sy posisie van teologiese ondersteuning vir die apartheidsbeleid laat vaar, maar wel met bepaalde kwalifikasies. Hoewel die NGK gedurende die 1980's dramatiese veranderinge ondergaan het, was dit stadig om te transformeer. Soos dikwels die geval in state waar ingrypende politieke veranderinge aan die orde van die dag is, het die teologiese en spirituele herinterpretasie van die NGK gevolg in die voetspore van die politieke herorganisasie, en nie andersom nie. Ten spyte hiervan was daar wel leiers¹⁹ binne die NGK wat die tyd vooruit was en vroeg reeds 'n kopskuif weg van die apartheidsbeleid gemaak het.

17 ABID, *Agenda vir die sewende vergadering van die Algemene Sinode van die Nederduitse Gereformeerde Kerk te Kaapstad, Dinsdag 14 – Saterdag 25 Oktober 1986*, p. 448.

18 E de Villiers, “The influence of the Dutch Reformed Church on public policy during the late 80s and 90s”, in W Weise en C Anthonissen (reds), *Maintaining apartheid or promoting change? The role of the Dutch Reformed Church in a phase of increasing conflict in South Africa* (New York, 2004), pp. 223-234.

19 Voorbeelde van hierdie leiersfigure sluit onder andere in: Johan Heyns, Willie Jonker, Beyers Naudé, Nico Smith, Pieter Dumas, Herbie Brand en Lindo Pieters. A Lake, “Ds. Brand gaan die bul by die horings pak”, *Rapport*, 3 September 1989, p. 1; S Sussens, “Race row dominee fired”, *The Sunday Star*, 15 November 1987, p. 9; BJ van der Merwe-privaatversameling, onderhoud met L Pieters, Bloemfontein, 8 Julie 2010.

Volgens T Kuperus was daar in die 1980's ten minste drie duidelike groeperinge binne die NGK, naamlik die “verligtes”,²⁰ die liberale en die konserwatiewes. Liberale Afrikaners was gewoonlik nie Nasionaliste nie. Binne die NP was daar sowel “verligtes” as konserwatiewes, maar na die ontstaan van die KP het die NP aansienlike konserwatiewe steun verloor. Die NGK is gedomineer deur verligte leiers wat veranderinge in die apartheidsbeleid, soos dit deur die regering aangepas is, verwelkom het. Konserwatiewe leiers en lidmate binne die Kerk het egter hierdie veranderinge gewantou. Daar word beraam dat die konserwatiewe groepering in die NGK nie minder nie as 15% van die NGK se leierskap uitgemaak het en nooit meer as 30% nie. Dit was dus 'n gerekende magsblok binne die NGK wat noemenswaardige invloed op die Kerk kon uitoefen. Die konserwatiewe leierskap het die aanpassings in die apartheidsbeleid verwerp en hierdie verskynsel het ook daartoe bygedra dat daar 'n groter mate van vervreemding tussen die NGK en die regering ontstaan het.²¹

Oor die presiese omvang van die getal liberale lidmate in die NGK gedurende dié tyd kan daar hoogstens spekulêr word. Liberale Afrikaners was regdeur die geskiedenis van die Afrikaners 'n wesenlike realiteit. Dit was geensins ongewoon om liberale Afrikaners aan te tref nie, maar as 'n reël was Afrikaners óf “verkramptes” óf “verligtes”. 'n Bekende liberale Afrikanerleier wat gedurende die 1980's voortdurend politieke bedrywigheid was, was die Progressiewe Federale Party (PFP)-leier, Frederik van Zyl Slabbert, wat gedurende sy jare as LP 'n fel kritikus van veral die Driekamerparlement was.²² Die NP was die oorgrote meerderheid van blanke Afrikaners se politieke tuiste, met 'n minderheid wat links op die politieke spektrum gelê en die PFP gesteun het, terwyl 'n ander minderheid, wat regs van die NP geposisioneer was, die HNP ondersteun het. Dit was eers met die stigting van die KP in 1982 dat die situasie ingrypend verander het. Onder die lidmate van die NGK was daar dus ongetwyfeld ook liberales wat waarskynlik ook veranderinge in die Kerk sou steun.

4. LEIERS EN LIDMATE VAN DIE NEDERDUITSE GEREFORMEERDE KERK WORSTEL MET LANDSBELEID OP INFORMELE GRONDSLAG

Gedurende die 1980's was die NGK waarlik nie meer “die NP in gebed” nie, hoewel daardie benaming steeds lank aan die Kerk sou bly kleef. Die Afrikaner-Broederbond (AB) het steeds die saak van die NP bevorder en gevolglik dus minder

20 Sien voetnoot 8 vir 'n omskrywing van dié term.

21 Kuperus, pp. 128-136.

22 *Mail and Guardian*, “Frederik van Zyl Slabbert dies”, <<http://mg.co.za/article/2010-05-14-frederik-van-zyl-slabbert-dies>>, 14 Mei 2010, geraadpleeg op 10 Mei 2012.

ophef van eksklusiewe Afrikanerbelange gemaak, maar die NGK het 'n groter mate van onafhanklikheid bereik.²³ Die gevolg was dat groot getalle leiersfigure binne die NGK vir die eerste keer in dekades meer openlik krities na Suid-Afrika en die apartheidsbeleid begin kyk het.²⁴ Hierdie kritiese denke het gevolglik ook op sinodes en in die algemene uitsprake van leiers binne die NGK gestalte gekry. Geskille tussen behoudende en progressiewe lede van die NGK het toenemend in die publieke oog afgespeel. Vir behoudende politieke rolspelers moes die groeiende wrywing binne die NGK baie onverwags gewees het, omdat die NGK vir baie jare lank versigtig-krities teenoor die regering en die staat as geheel was. Die NGK, wat dikwels in die verlede die “verkrampste” se saak gedienstig was, was nou sigbaar nie meer eensgesind oor Suid-Afrika se ontwikkeling nie.

Giliomee merk tereg op dat “die steun wat die Afrikaanse kerke aan apartheid gegee het, altyd onontbeerlik (was) vir die NP se ideologiese samehorigheid”.²⁵ Die gespanne politieke situasie in Suid-Afrika het egter in 'n toenemende mate veroorsaak dat daar 'n botsing van belange tussen die NGK aan die een kant en die AB en die NP aan die ander kant ontstaan het. Dit was skielik geen ongewone gesig vir teoloë binne die NGK om openlik krities teenoor die AB sowel as die regering se beleid te wees nie. Hoewel hierdie veranderende aard van die lidmate in die NGK se debatte van buite gesien evolusionêr mag voorkom, was dit in terme van die blanke Afrikaners se ontwikkeling soortgelyk aan 'n revolusie. Só sterk het die ontnugtering by sommige teoloë posgevat dat kritiek teen die AB selfs op skrif gestel is.²⁶

Hoewel die debatte binne die NGK skielik meer dinamies van aard geword het, was die Kerk se amptelike beleid teen die begin van die 1980's steeds een van rasseskeiding op grond van God se wil vir die mense van Suid-Afrika. Dit is eers in 1983, tydens die Wes-Kaapse Sinode, wat dit onder 'n groter deel van die publiek se aandag begin kom het in hoe 'n mate teoloë binne die NGK se sieninge rondom die apartheidsbeleid reeds verander het. Daar het dus binne die NGK 'n situasie ontstaan waarvolgens die Kerk as amptelike liggaam nog 'n konserwatiewe standpunt gehandhaaf het, terwyl talle leiers 'n “verligte” en selfs kritiese standpunt jeens die apartheidsbeleid gehad het.²⁷

23 BJ van der Merwe-privaatversameling, onderhoud met C Burger, Stellenbosch, 19 Augustus 2010.

24 D Welsh, *The rise and fall of apartheid* (Kaapstad, 2009), pp. 189-190. Die groeiende vervreemding binne die NGK het neerslag gevind in verskeie protesaksies waarvan die bekendste die “Ope brief” en die publikasie van die boek *Storm-kompas* was. Die teoloog, prof. Johan Heyns, is in 1982 weggelaat uit die moderatuur van die NGK se Algemene Sinode. Dit het gevolg op sy kritiek teen die Wet op Gemengde Huwelike, asook artikel 16 van die Ontugwet. Sien ook G Leach, *The Afrikaners. Their last great trek* (Johannesburg, 1989), pp. 116-119.

25 Giliomee, *Die Afrikaners ...*, p. 574.

26 NJ Smith et al. (reds.), *Storm-kompas. Opstelle op soek na 'n suiwer koers in die Suid-Afrikaanse konteks van die jare tagtig* (Kaapstad, 1981), p. 140.

27 BJ van der Merwe-privaatversameling, onderhoud met L Pieters, Bloemfontein, 8 Julie 2010.

Vanweë die NGK se amptelike stilswye aangaande die apartheidsregime se geïnstitusionaliseerde magsvergype, is dit minder bekend in hoe 'n mate leiersfigure binne die NGK met die regeringsbeleid geworstel het. 'n Verskynsel wat veral in die stedelike gebiede van Suid-Afrika begin posvat het, was informele besprekingsgroepe, ook bekend as gespreksgroepe. Een van die groot voorstanders van die informele besprekingsgroepe was prof. Nico Smith. In 'n brief wat hy aan die ondertekenaars van die "Ope brief" gestuur het, moedig hy al die ondertekenaars van dié brief aan om deel te neem en "inisiatief te neem vir die sameroeping van 'n gespreksgroep óf om samewerking te verleen waar so 'n groep reeds gevorm is. As eerste taak vir die groepe is besluit dat die konsep-belydenis van die NG Sendingkerk bestudeer moet word ... Die gedagte is dat die verskillende groepe wat gevorm sal word, na bestudering van die belydenis, hulle kommentaar daarop aan dr. Johan Louw sal deurstuur."²⁸

In die Wes-Kaap het so 'n informele besprekingsgroep reeds bestaan. Ten einde groter perspektief op die situasie in Suid-Afrika te verkry, het teoloë ontwikkelinge op die gebied van landsake en die kerk se rol binne die ontwikkelinge bespreek. Daar is gewaak om nie 'n geheim van die besprekingsgroepe te maak nie, omdat dit sou herinner aan die geheimhouding van die Afrikaner-Broederbond. Sodoende het 'n belangrike platform ontstaan waarmee begrip vir en insig in die politieke situasie in Suid-Afrika bevorder is.²⁹

Die besprekingsgroep wat in die Wes-Kaap bestaan het, het 'n sleutelrol gespeel in die gebeure wat uiteindelik uitgeloop het op die belangrike sinode van die Wes-Kaap in 1983, waar die NGK veral uitsprake rakende die Ontugwet en die Wet op Gemengde Huwelike gelewer het. Die betrokke informele besprekingsgroep het 'n betekenisvolle platform vir dinkskrums oor dié bepaalde sake gebied. Die besprekingsgroep het daarna egter stoom verloor, maar het weer vanaf 1985 gereelde samesprekings gehou.³⁰

Deur die ontstaan van hierdie informele besprekingsgroepe is daar 'n platform vir interaksie geskep wat nie op daardie tydstip bestaan het nie. Terselfdertyd is daar gewigtige doelstellings gestel. Op so 'n samekoms ontstaan die vraag onder meer wat die eintlike doel van die besprekingsgroep moes wees, naamlik "...moet die groep hom toelê op die uitwerk van strategieë wat uiteindelik sal lei tot die neem van besluite op rings-, kerkraads- en sinode-vlak, of moet die aandag val op die besinning oor die rol van die NG Kerk in die problematiek van die Suid-

28 *Ibid.*, "briewewisseling, Januarie 1983" in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

29 *Ibid.*, onderhoud met F Wessels, Bellville, 16 Augustus 2010.

30 *Ibid.*, "informele besprekingsgroep, 12 April 1985" in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

Afrikaanse politieke en sosio-ekonomiese situasie”. Na ’n uitvoerige bespreking is konsensus bereik dat beide doelstellings nagestreef moes word.³¹

Die besprekingsgroepe het bestaan uit sowel teoloë as gewone lidmate. Daar is getuig oor ’n “onrus” wat in die gemoedere van baie Nederduitse Gereformeerde Kerklidmate posgevat het en wat die bestaan van besprekingsgroepe geregverdig het. Daar is gemaak om “seker te maak dat die doel van u groep ’n baie nederige en eerlike soeke is na wat die Woord vir ons in ons tyd sê, en dus gewillig te wees om biddend deeglike Bybelstudie te doen [en] praktiese maniere te soek om, binne die gemeentes waarin die lede van u groep woon, te getuig aangaande wat die Woord vir ons sê ... Ons kan alleen sien hoe ander mense ons sien deur met hulle oë na onself te kyk. Daarom moet ons Christene van oorkant die verskillende kleurgrense leer ken.”³²

Die besprekingsgroepe het uiteindelik, behalwe vir die feit dat dit ’n platform vir bespreking geskep het, verskeie ander funksies gehad. Dit het byvoorbeeld morele ondersteuning gebied aan politici van die NP wat apartheidswette tydens NP-kongresse gekritiseer het, soos onder meer die Groepsgebiedewet.³³ Daar is dus openlik gepoog om hervorming te bepleit en inisiatiewe wat daarmee verband hou aan te moedig ten einde reg en geregtigheid te laat seëvier.

In die proses is daar ook gepoog om begrip tussen die NG-kerkfamilie te bevorder. Gedurende die 1980’s het die kritiek van die NG-kerkfamilie, spesifiek dié van die Nederduitse Gereformeerde Sendingkerk (NGSK), dikwels tot misverstande gelei, wat op sy beurt weer verhoudings versuur het. Daar is gereeld gepoog om van hierdie misverstande en die posisie van die sogenaamde “dogterkerke” op te klaar.³⁴

In 1987, toe ’n groep akademici, kunstenaars en politici samesprekings met leiers van die African National Congress (ANC) in Dakar, Senegal, gevoer het, het die teoloë verbonde aan die besprekingsgroep in die Wes-Kaap hulle seën aan een van die afgevaardigdes, die teoloog, ds. Theuns Eloff (tans rektor van die Noordwes-Universiteit), toegesê. Die Dakar-ekspedisie was vir baie Suid-Afrikaners, veral behoudende Suid-Afrikaners, ’n omstrede ontwikkeling, maar daar is verklaar dat “dit vandag in Suid-Afrika juis die Christene se taak is om vir vrede en geregtigheid te werk”.³⁵

’n Betekenisvolle kenmerk van die besprekingsgroep in die Wes-Kaap was dat daar tydens die kontaksessies dikwels van gassprekers gebruik gemaak is. Die gasspreker was gewoonlik ’n prominente persoon in die Suid-Afrikaanse politiek.

31 *Ibid.*, “informele besprekingsgroepe” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

32 *Ibid.*

33 *Ibid.*, “briewewisseling, 4 Oktober 1985” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

34 *Ibid.*, “briewewisseling, 26 Julie 1985” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

35 *Ibid.*, “briewewisseling, 28 Augustus 1987” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

'n Wye verskeidenheid politieke leiers het aan daardie gesprekke deelgeneem, soos onder andere Frederik van Zyl Slabbert, Wynand Malan en Mangosuthu Buthelezi.³⁶ Dit was 'n belangrike stap waardeur insigte in die landsituasie van Suid-Afrika verkry is. 'n Element van intellektuele kruisbestuiwing was dus 'n belangrike motivering vir die informele gespreksgroep.

Die belangrikste eienskap van hierdie informele gespreksgroepe was by uitstek die feit dat dit debat gestimuleer het. Die onderwerpe waaroor daar gedebatteer is, was uiteenlopend van aard. Amptelike besluite en standpunte van die NGK was 'n gewilde onderwerp. Landswette wat strydig met die Bybel is, was 'n ander gewigtige saak wat onder die loep geneem is. Daar is ook geredeneer oor vraagstukke soos aanhouding sonder verhoor, die taak van die Kerk in die wêreld en die beeld van die NGK onder Christene, nasionaal sowel as internasionaal.³⁷

Tydens sommige van die besprekings is toekomsprojeksies gemaak. Teen die middel 1980's was Suid-Afrika polities baie onstabiel. Daar is oor die algemeen 'n duister prentjie hieroor geskilder. Min mense het verwag dat die vryheidsbewegings ooit daarin sou slaag om die regering militêr omver te werp. Juis daarin het die bedreiging vir die land gelê – 'n eindelose en uitsiglose spiraal van konflik met die vryheidsbewegings wat toenemend effektief sou word namate die regering kredietwaardigheid verloor in sy gewelddadige pogings om die land te bestuur. Die magteloosheid van die NG-lidmaat het juis daarin gelê dat die Kerk “geen beslissende rol gaan speel in die toekomstige politieke ontwikkeling in Suid-Afrika nie”.³⁸

Daar is geworstel met vrae soos: “Wat is die rol van die Nederduitse Gereformeerde Kerk by die oplossing van die konflik?”, in 'n poging om sin te maak van die politieke wanorde wat in die land geheers het. 'n Lid van die besprekingsgroep getuig by geleentheid: “Vroeër het ek gedink, was dit nodig om die NG Kerk tot ander insigte te bring, sodat die NG Kerk met die regering kon praat en so die regering tot ander insigte kon bring en die regering dan stappe kon doen wat die politieke situasie kon red. Dit, glo ek nou, is nie meer 'n realistiese moontlikheid nie.”³⁹

Talle lidmate het vasgevang gevoel in 'n kerk wat nie meer relevant in die wêreld was nie. Die beeld van die NGK vir buitelanders was ook een van die belangrike besprekingspunte. Die NGK, so is daar uitgewys, het 'n selfgenoegsame beeld gehad, met ander woorde dit het die indruk geskep van 'n gemeenskap wat “ander nie nodig” het nie. Dit was 'n kerk wat geïsoleerd geraak het. Dit kon

36 *Ibid.*, onderhoud met F Wessels, Bellville, 16 Augustus 2010.

37 *Ibid.*, “informele besprekingsgroep” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

38 *Ibid.*, “informele besprekingsgroep, 18 April 1986” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

39 *Ibid.*

vanweë sy verbondenheid aan een kultuur nie waarlik uitreik en die Woord ten volle verkondig nie.⁴⁰

Tydens so 'n byeenkoms in die Wes-Kaap het die gasspreker, prof. Willie Jonker, 'n toespraak gehou met die titel “Die geestelike toestand van die NG Kerk”. Tydens sy toespraak het hy onder meer verwys na die invloed wat die “maatskaplike nood van die Afrikaner” op die NGK uitgeoefen het. In die proses het die NGK as 'n instelling, volgens Jonker, “gefassineer” geraak met die lot van die blanke Afrikaners. Die uitdaging in dié kerk was om persepsies te verander omdat die “NG kerk 'n logge liggaam van mense saamdra wat nie geloofsekerheid het nie en wat nie weet wat dit beteken om vir die Koninkryk van God te leef nie”.⁴¹

Tydens die noodtoestand in 1985 is 'n verklaring opgestel. Die moderamen van die Wes-Kaapse NGK het 'n verklaring⁴² namens die Kerk uitgereik aangaande die noodtoestand, en in reaksie daarop is die verklaring geamendeer “aangesien hierdie besluit namens ons uitgereik is, maar dit nie ons diepste oortuigings vertolk nie”.⁴³ In die “nuwe” verklaring wat uitgereik is, skets die opstellers 'n Kerk wat verantwoordelikheid neem vir die situasie in die land en van voorneme is om 'n sleutelrol in die normalisering van rasseverhoudinge in Suid-Afrika te speel.⁴⁴

'n Aktuele vraagstuk gedurende die 1980's, wat veral ook later 'n krisisvraagstuk tydens die sittings van die Waarheids-en-Versoeningskommissie van Suid-Afrika (WVK) geword het, was die kwessie van die balans tussen versoening en geregtigheid. Die Kerk het 'n profetiese rol in die samelewing, met ander woorde om ongeregthede uit te wys, maar moet ook versoening verkondig. Versoening en geregtigheid is dus twee belange wat in konflik met mekaar is, omdat versoening nie ten koste van geregtigheid moet geskied nie.⁴⁵

Saam met die Kerk se rol en taak in die land, wat ook ten nouste met die kwessies van geregtigheid en versoening saamhang, is die oorhoofse visie wat Suid-Afrikaners vir en van die kerk het. Dit blyk dat daar twee algemene opvattinge in die verband ontwikkel het. Die een opvatting, wat gedurende die apartheidsera grotendeels met die “onderdrukkers” geassosieer is, was dat die Kerk en godsdiens dit ten doel moes hê om bestaande waardes wat van een geslag na die volgende oorgedra word, te bestendig. Die ander opvatting staan in skrilte kontras hiermee en

40 *Ibid.*, “informele besprekingsgroep” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

41 *Ibid.*

42 Die oorspronklike verklaring is op bladsy 10 van die *Kerkbode* van 21 Augustus 1985 gepubliseer.

43 BJ van der Merwe-privaatversameling, “Verklaring van lidmate en predikante” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

44 *Ibid.*

45 *Ibid.*, “Nota, 10 Mei 1985” in dokumentasie ontvang van F Wessels, 15 Augustus 2010.

is gedurende die apartheidsera eerder met die “onderdrukte” geassosieer, naamlik dat die kerk en godsdiens die *status quo* moes transendeer.⁴⁶

Deur die totstandkoming van die informele besprekingsgroepe het lede van die NGK ’n platform geskep wat ’n belangrike funksie vervul het – ’n funksie wat die NGK eintlik deur in sy amptelike strukture moes vervul. Die bestaan van hierdie informele besprekingsgroepe weerlê egter die mite dat al die NGK se lidmate en leiers die politieke situasie in Suid-Afrika totaal geïgnoreer het en nie die situasie in die lig van hul geloofsoortuigings beoordeel het nie.

5. SLOTPERSPEKTIEWE

Die tagtigerjare was ’n tydperk van worsteling in die geskiedenis van sowel Suid-Afrika as die NGK. Lidmate van die NGK was gebonde aan die Kerk se amptelike standpunt dat die beleid van apartheid binne die raamwerk van Christelike beginsels val en selfs ’n Bybelse opdrag vir die mensdom is. Lede van die NGK was dus toenemend in ’n tweestryd gewikkel. Die beleid van apartheid was duidelik besig om te misluk ten spyte van die Kerk se standpunt dat apartheid in daardie stadium ’n geldige oplossing vir Suid-Afrika se rassevraagstuk gebied het.

Hoewel die NGK op die oog af ’n blote naper van die regering was, veral wat die amptelike organisasie en standpunte van NGK betref, is dit ’n mistasting om te beweer dat hulle die krisis wat in Suid-Afrika aan die ontvou was, totaal geïgnoreer het. Die ontstaan van informele besprekingsgroepe weerlê die aanklag dat die NGK onbetrokke was en bewustelik die mislukking van die beleid van apartheid verontagsaam het. Die informele gespreksgroepe getuig van lidmate van dié kerk se opregte worsteling met die vraagstuk van sosiale geregtigheid en die aanvaarbaarheid van die beleid van apartheid, al dan nie.

Die informele besprekingsgroepe in die NGK gedurende die 1980’s het dus ’n belangrike vakuum gevul. Die bestaan van hierdie informele gespreksgroepe is ’n direkte uitvloeisel van die dwaalspoor wat die NGK gedurende die 20ste eeu gevolg het. Die Kerk was in ’n doodloopstraat met betrekking tot die standpunt dat die apartheidsbeleid ’n Bybelse opdrag is en hierdie feit het talle sleutelfigure binne die Kerk daartoe gedwing om ’n alternatiewe platform te vind om perspektief op Suid-Afrika se rassevraagstuk te verkry.

46 *Ibid.*